

зобов'язань, незважаючи на специфіку регулювання кожного з них передбаченими нормами цивільного законодавства.

Суб'єктами зобов'язання, як і будь-яких інших цивільних правовідносин, виступають фізичні та юридичні особи, але, на відміну від інших правовідносин, особа, яка наділена правами, зветься кредитором, а зобов'язана особа – боржником. У великій кількості зобов'язальних правовідносин кожен з їх учасників виступає одночасно в обох цих якостях. До прикладу, в зобов'язанні, яке виникає з ведення справ без доручення, особа, яка вела справи, має право на відшкодування понесених витрат, але зобов'язана передати всі вигоди зацікавленій особі, яка, своєю чергою, має право на їх отримання, але зобов'язана компенсувати всі проведені в її інтересах видатки. Аналогічний характер мають зобов'язання, які виникають із договорів купівлі-продажу, найму, підляду тощо. У таких зобов'язаннях важливо встановити, стосовно якого об'єкта певну особу слід вважати кредитором або боржником, це необхідно, оскільки в законі міститься низка правил, що стосуються боржників або поширюються лише на кредиторів, і щоб не помилитися у разі їх застосування, слід попередньо визначити, в якій якості відносно об'єкта виступає конкретний учасник зобов'язання.

Згідно зі ст. 526 ЦК України, «виконанням зобов'язань визнається належне учинення боржником на користь кредитора визначеної дії відповідно до умов договору, вимог самого ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться» [1].

Досліджуючи зазначений інститут у розрізі доктринального підходу, слід зазначити, що серед цивілістів відсутній єдиний підхід до правової природи зарахування зустрічних вимог як належного виконання зобов'язання. Одна група науковців виокремлює зарахування зустрічних вимог як самостійний правочин [2, с. 54]. Протилежна думка полягає в тому, що за своїм походженням виконання шляхом зарахування не належить до категорії правочинів, а за своїм юридичним змістом виступає як правомірна дія, що спрямована на належне виконання зобов'язання [3, с. 256].

Аналізуючи вищенаведені доктринальні підходи з позицій змісту цивільного законодавства, маємо зауважити, що зарахування в якості самостійного правочину не передбачене нормами цивільного законодавства, але разом із тим за

змістом законодавець ототожнює поняття «виконання зобов'язань» з поняттям «належне виконання зобов'язання».

З точки зору Ю.Л. Сеніна, «за своїм змістом припинення зобов'язання означає, що з відповідного моменту боржник перестає бути боржником, а кредитор – кредитором. І будь-які вимоги, які кредитор раніше міг заявити боржникові, виходячи із такого зобов'язання, стають безпідставними. Це має місце тоді, коли мету зобов'язання досягнуто (наприклад, виконана належним чином робота підрядником була передана замовникові за певну винагороду). Це може мати місце також і тоді, коли за деяких обставин переслідувана мета зобов'язання досягнута не була (наприклад, у разі неможливості виконання)» [4, с. 5].

Правила припинення зобов'язання знаходять своє відображення в главі 50 «Припинення зобов'язання» розділу I Книги п'ятої «Зобов'язальне право» Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) [1].

Нормами вказаної глави регламентовано, що «зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом» (ч. 1 ст. 598 ЦК України), «зокрема зарахуванням» (ст. 601 ЦК України). При цьому ст. 601 ЦК України містить лише загальну характеристику цієї підстави та передбачає, що «зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї зі сторін» [1].

Більшість зобов'язань у цивільному праві є договорами з двосторонніми зобов'язаннями, тобто їх учасники залежно від предмета правочину є одночасно і кредиторами, і боржниками. Відповідно до ст. 540 ЦК України «виконання свого обов'язку однією із сторін, яке відповідно до договору зумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку, є зустрічним виконанням зобов'язання» [1].

У сталих цивільних правовідносинах між постійними контрагентами зарахування вимог може мати повторний характер та застосовуватись доволі часто. Разом із тим за загальним правилом у рамках зустрічного виконання зобов'язання воно повинне реалізовуватись одночасно, якщо інше не передбачено законом чи домовленістю між кредитором і боржником або не впливає зі змісту та особливостей виконання конкретного зобов'язання.

Зарахування – це така підстава припинення зобов'язання, за якої припиняються зустрічні однорідні вимоги, строк виконання яких настав і вони повною мірою компенсують одна одну. Разом із тим для зарахування необхідна низка обов'язкових умов.

Так, по-перше, необхідно, щоб зараховувані вимоги були зустрічними, тобто щоб дві особи одночасно перебували в двох зобов'язаннях, і той, хто є кредитором по одному із зобов'язань, має бути боржником за іншим. Тільки в цьому разі дві вимоги можуть протиставлятися одна одній, відповідно, тільки за такою умовою можна провести фактичне зарахування.

По-друге, для зарахування необхідно встановити, щоб вимоги були однорідними, тобто щоб предмет вимоги належав до речей одного й того ж роду. У разі неоднорідності речей їхню вартість можна визначити в грошовому еквіваленті і провести зарахування, але передувати цьому має домовленість сторін про зміну зобов'язання, в межах наявного зобов'язання зарахування відбувається лише за умови однорідності речей та їх відповідності встановленим вимогам.

Як правило, найбільш часто зарахування застосовується до грошових зобов'язань, але в такому разі можуть бути певні складнощі. Так, відповідно до ст. 533 ЦК України «грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях» [1]. Зазначеним підкреслюється національний інтерес у проведенні кредитно-грошової політики та досягається стабільність розрахункових відносин, оскільки, за загальним правилом, якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, то сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, але таке положення не завжди може бути економічно вигідним для однієї зі сторін, зважаючи на коливання банківського курсу валют.

По-третє, необхідно, щоб строк виконання настав за обома вимогами, або не був встановлений взагалі, позаяк до тих пір поки за зобов'язанням не настав строк виконання, воно зберігає свою чинність, оскільки контрагент, який має право за його умовами продовжувати користуватись певними благами, в результаті зарахування буде позбавлений такого права достроково, що, звичайно, є недопустимим. Як зазначає Л.К. Жданкіна, «головна проблема та значущість інституту припинення зобов'язань розкриваються в недопустимості погіршення становища одного суб'єкта зобов'язальних відносин стосовно іншого, якщо таке погіршення відбувається

через порушення його прав та законних інтересів. Саме це викликає необхідність пошуку компенсаторних засобів врегулювання тих відносин або того правового становища, яке мають сторони зобов'язальних відносин після їх припинення. При цьому пошук ініціатора припинення зобов'язання не є обов'язковим. Важливою умовою є лише забезпечення дотримання прав та інтересів сторін припиненого зобов'язання в такий спосіб, щоб мінімально погіршити їх цивільно-правове становище» [5, с. 42].

Таким чином, на підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що за наявності всіх зазначених умов одночасно згода іншої сторони для зарахування не вимагається, тобто за своєю правовою природою зарахування не є наслідком згоди сторін і не наступає в результаті договору між ними, власне, зарахування – це одностороння угода, яка відбувається за заявою володільця однієї з двох зустрічних вимог.

Ми поділяємо позицію Я.М. Шевченко, яка зазначає, що «зарахування – це одностороння угода (правочин). Вона відбувається шляхом заяви однієї сторони зобов'язання, що не виключає, а інколи навіть і передбачає укладення сторонами договору про зарахування зустрічних вимог, але укладення такого договору ґрунтується на ст. 604 ЦК України, а не на ст.ст. 601–603 ЦК України. Стаття 601 ЦК України не визначає, кому має бути зроблена така заява. Проте, виходячи з приватного характеру цивільних праводносин, було б неправильним вважати, що заява має або може бути зроблена публічно. Заява повинна бути зроблена іншій стороні зобов'язання. Це абсолютно необхідно, оскільки зарахуванням (одностороннім правочинном) припиняються два зобов'язання між двома їх сторонами: припиняється зобов'язання боржника – суб'єкта, який зробив заяву про зарахування; припиняється зобов'язання боржника – суб'єкта, на адресу якого зроблено заяву про зарахування» [6, с. 312].

Окрім того, особливість зарахування зустрічних однорідних вимог полягає в тому, що воно, як правило, припиняє відразу два зустрічні зобов'язання за умови рівності розміру вимог.

Згідно зі ст. 601 ЦКУ, «зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї зі сторін» [1]. Натомість статтю 602

ЦКУ передбачено, що не допускається зарахування зустрічних вимог:

- 1) про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;
- 2) про стягнення аліментів;
- 3) щодо довічного утримання (догляду);
- 4) у разі спливу позовної давності;
- 4-1) за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, крім випадків, установлених законом;
- 5) в інших випадках, встановлених договором або законом» [1].

Зарахування зустрічних однорідних вимог, про яке заявила одна із сторін зобов'язання, здійснюється через положення ст. 601 ЦКУ та не пов'язується із прийняттям такого зарахування іншою стороною. Таким чином, зобов'язання може бути припинене шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог за наявності умов, встановлених ст. 601 ЦКУ та за відсутності обставин, передбачених ст. 602 ЦКУ, за яких зарахування зустрічних вимог не допускається.

Незважаючи на наукову дискусію щодо природи зарахування зустрічних вимог, у практичній площині зарахування визнається одностороннім правочином, для укладення якого досить заяви однієї сторони, яка породжує правові наслідки [7]. Оскільки чинним законодавством не передбачені нормативні вимоги щодо форми такої заяви, вона може бути визначена у довільній формі.

У юридичній літературі звертається увага на деяку особливість заяви про зарахування, зокрема, зазначається, що «юридична природа заяви як способу проведення зарахування є двоїстою. У тому разі, коли договором чи законом припиняючий вплив зарахування пов'язано саме із заявою, останню слід розглядати як односторонній правочин. У разі, коли зарахування здійснюється в силу закону, заява про його проведення призводить лише до повідомлення контрагента про припинення зустрічних договірних зобов'язань, що дає підстави кваліфікувати її як юридичний вчинок, а не правочин» [8, с. 111].

Судова практика демонструє дотримання послідовної позиції щодо визнання заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог одностороннім

правочином. Наслідком здійснення такого правочину є взаємне припинення зобов'язань з моменту здійснення заяви про зарахування.

Висновки. Оскільки чинним законодавством не передбачено спеціальних вимог щодо форми заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог як одностороннього правочину, з огляду на те, що зарахування зустрічних однорідних вимог, про яке заявлено однією зі сторін у зобов'язанні, здійснюється через положення ст. 601 ЦК України та у разі ініціативи однієї зі сторін не пов'язується із прийняттям такого зарахування іншою стороною, то за конструкцією цього правового інституту зобов'язання слід вважати припиненим з моменту вчинення одностороннього правочину – вираження відповідного волевиявлення сторони щодо настання відповідних правових наслідків зокрема, направлення такої заяви іншій стороні у зобов'язанні. При цьому дія чи бездіяльність іншої сторони не впливатимуть на припинення зобов'язання, адже питання обґрунтованості заяви про зарахування, наявності умов для правомірного зарахування може бути поставлено на розгляд лише у судовому порядку.

Аналіз національного законодавства, позицій судів та доктринальних підходів вказує на присутність низки теоретичних та практичних проблем щодо визначення зарахування як способу належного припинення зобов'язання.

Дослідивши правову природу зарахування зустрічних вимог та його роль у належному виконанні зобов'язань, автори не претендують на вичерпність викладеного. Разом із тим можемо констатувати, що умовами застосування зарахування, як способу припинення зобов'язання, слід виділити такі невід'ємні ознаки, які виокремлюють зарахування серед інших підстав припинення зобов'язання, як: 1) наявність спеціальних критеріїв відповідності вимог, що підлягають зарахуванню (зустрічність, однорідність); 2) припинення внаслідок зарахування декількох зобов'язань одночасно; 3) ускладненість механізму припинення зобов'язання законодавчо закріпленим правом однієї зі сторін в односторонньому порядку провести зарахування та припинити зобов'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2016 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 07.12.2020).
2. Гонгало Б.М. Обеспечение исполнения обязательств. Москва : ИНФРА-М, 1999. 563 с.
3. Зобов'язальне право / За ред. проф. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 980 с.
4. Сенін Ю.Л. Новація як спосіб припинення зобов'язань за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Одеса, 2013. 20 с.
5. Жданкіна Л.К. Припинення цивільних зобов'язань шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Тернопіль, 2018. 247 с.

6. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 914/3217/16 від 30.10.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78112035> (дата звернення: 07.12.2020).
8. Бевзенко Р.С., Фахретдинов Т.Р. Зачет в гражданском праве: Опыт исследования теоретической конструкции и обобщения судебной практики. Москва : Статут, 2006. 172 с.

Каракасіді Олена Федорівна, Зіньковський В'ячеслав Вікторович
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗАРАХУВАННЯ ЗУСТРІЧНИХ ВИМОГ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Статтю присвячено дослідженню юридичної природи зарахування зустрічних вимог як одного зі способів належного припинення зобов'язання в цивільному праві. У статті проаналізовано поняття та підстави виникнення зобов'язання, правову природу та роль такого інституту в належній реалізації цивільного та ділового обігу. Встановлено, що у більшості різних зобов'язань його учасники одночасно виступають як у ролі боржника, так і в ролі кредитора, що викликає можливість існування інституту зарахування зустрічних вимог як одного зі способів припинення зобов'язання. Виявлено проблемні теоретичні та практичні питання застосування зарахування зустрічних однорідних вимог та встановлено, що особливістю зустрічних вимог є припинення одночасно декількох зобов'язань, що значною мірою спрощує їх виконання та сприяє належному цивільному обігу.

Проаналізовано, що зарахування зустрічних вимог можливе за домовленістю сторін, тобто за двостороннім правочином, але зроблено висновок про те, що заява однієї зі сторін про зарахування та його застосування дає підстави стверджувати, що така угода є односторонньою. Аналіз судових рішень з досліджуваних питань доводить, що аналогічна позиція визначається і в практичній площині. Для вітчизняного права значення заяви про зарахування полягає в тому, що саме вона припиняє зобов'язання. Проте зарахування не може бути проведене автоматично, інша сторона може висунути свої заперечення щодо проведення цього способу припинення зобов'язання. Правова природа зарахування зустрічних однорідних вимог, як способу припинення цивільного зобов'язання, розкриває зміст самого зарахування, що визначається як підстава припинення зобов'язання, за якої припиняються зустрічні однорідні вимоги, але такі вимоги мають бути зустрічними, однорідними та безспірними. Поширення в цивільному обігу інституту зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення зобов'язання дозволяє припинити одразу обидва з них. Наведене свідчить про універсальність та привабливість зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення зобов'язальних правовідносин, хоча і потребує додаткового дослідження та тлумачення для практики застосування. Проаналізовано випадки, коли зарахування зустрічних вимог є неможливим відповідно до норм чинного законодавства України. Визначені проблемні питання заяви про зарахування зустрічних вимог як форми одностороннього правочину.

Ключові слова: зобов'язання, належне виконання зобов'язань, боржник, кредитор, зарахування, однорідні вимоги.

Karakasidi Olena, Zin'kovsky Vyacheslav
LEGAL NATURE OF COVERING MEETING REQUIREMENTS IN COMMITMENT

The article is devoted to the study of the legal nature of the inclusion of counterclaims as one of the ways to properly terminate the obligation in civil law. The article analyzes the concept and grounds for the obligation, the legal nature and role of this institution in the proper implementation of civil and business circulation. It has been established that in the vast majority of different obligations, its participants act both as a debtor and as a creditor, which gives rise to the possibility of the institution of crediting counterclaims as one of the ways to terminate the obligation.

Problematic theoretical and practical issues of application of enrollment of homogeneous counter-claims have been identified and it has been established that the peculiarity of counter-claims is the termination of several obligations at the same time, which greatly simplifies their implementation and promotes proper civil circulation. It is analyzed that the crediting of counterclaims is possible by agreement of the parties, i.e. by bilateral transaction, but it is concluded that the statement of one of the parties to enroll, and its application gives grounds to claim that such an agreement is unilateral. Analysis of court decisions on the issues under study proves that a similar position is determined in practice. For domestic law, the significance of the application for enrollment is that it terminates the obligation. However, the enrollment cannot be made automatically, the other party may object to this method of termination. The legal nature of enrollment of counter-homogeneous claims as a way of terminating a civil obligation reveals the content of the enrollment itself, which is defined as the ground for termination of an obligation on which counter-homogeneous claims are terminated, but such claims must be counter, homogeneous and indisputable. The spread in the civil circulation of the institution of crediting counter-homogeneous claims as a way to terminate the obligation allows you to terminate two of them at once.

This shows the universality and attractiveness of the inclusion of counter-homogeneous requirements as a way to terminate a binding legal relationship, although it requires additional research and interpretation for practice. The cases when enrollment of counterclaims is impossible are analyzed, in accordance with the norms of the current legislation of Ukraine. The problematic issues of the application for crediting counterclaims as a form of unilateral termination transaction have been identified.

Key words: obligations, fulfillment of obligations, proper fulfillment of obligations, debtor, creditor, crediting, homogeneous requirements.